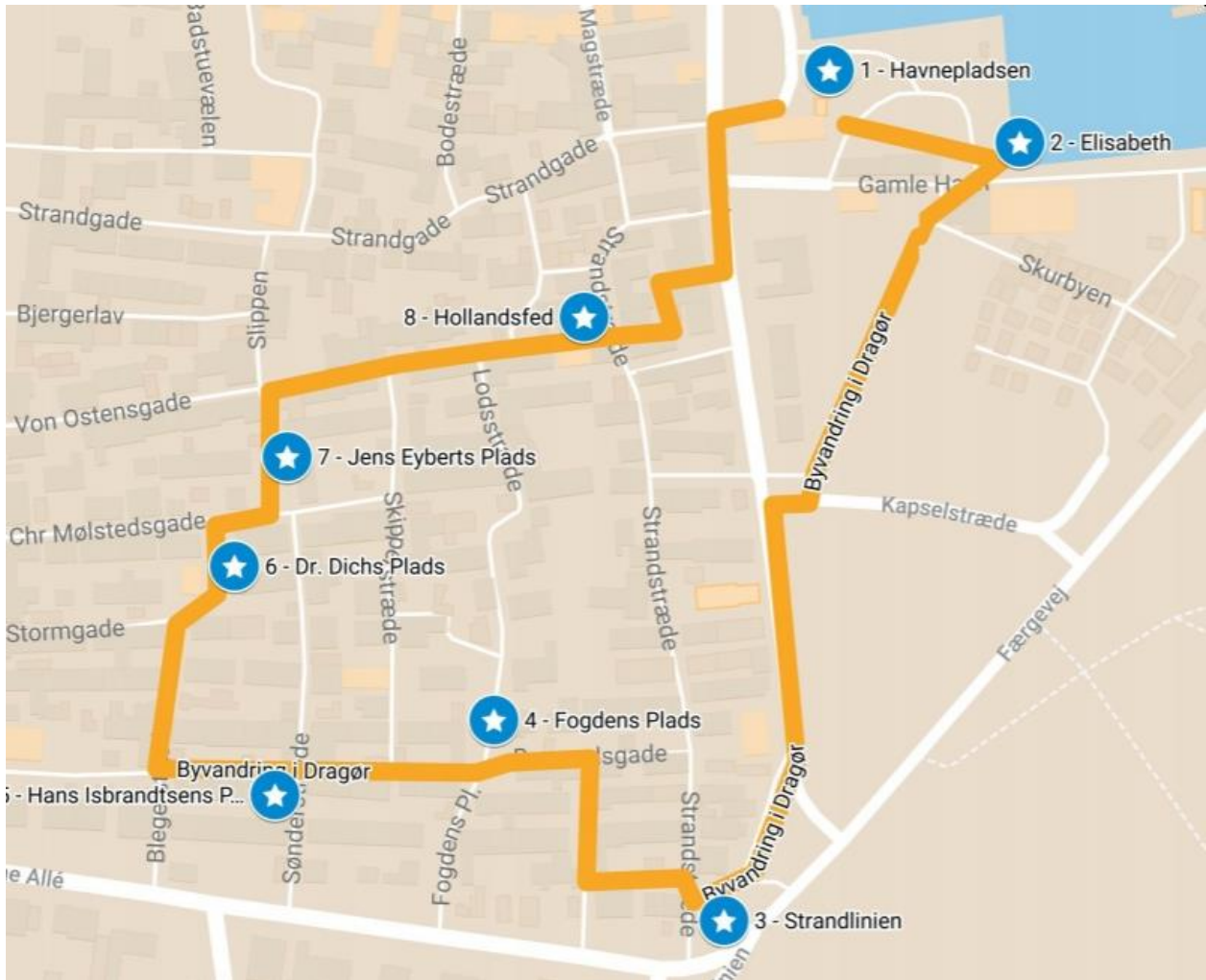

Byvandring i Dragør

Udarbejdet af Historisk Arkiv Dragør

0 – Introduktion

Byvandringen varer ca. 45 minutter. Vi går mest i de brede gader og holder afstand imellem os. På turen stopper vi undervejs, hvor der god plads omkring.

Hvis hensyn, når vi møder nogen. Husk at Dragør ikke er et museum, men en by, hvor der bor rigtige mennesker.

Hold afstand til hinanden, og stå ikke for tæt, når vi stopper undervejs.

1 – Havnepladsen

Dragør er en havneby og har været det siden begyndelsen af 1600-tallet. Beliggenheden ud mod det vigtige gennemsejlingsfarvand mellem Østersø og Kattegat, har sat sit præg på byen.

Dengang havde bønderne i Store Magleby lov at sætte deres kreaturer på græs på Saltholm – den flade ø ude i Øresund – og de havde brug for en anløbsbro, så de med fladbundede fartøjer ("skøjter") kunne færge dem derover. Denne bro blev starten på havnen og lå, hvor Nordre Mole ligger i dag.

Med tiden fik flere af Store Magleby-bønderne skibe, der kunne sejle med fragt, og havnen blev udbygget. Endnu var der ikke mange indbyggere i Dragør by.

Til at begynde med sejlede man mest til provinshavnene og en typisk last bestod af korn eller brænde. Brændet blev hentet i sommerhalvåret og kunne ligge "på lager" på havnepladsen, i løbet af vinterhalvåret køres til København og sælges.

I anden halvdel af 1700-tallet og op gennem 1800-tallet begyndte nogle af dragørskibene at sejle på langfart. De gik til havne i Sverige, Norge, Nordtyskland og England. Enkelte kom for alvor langt væk, f.eks. til Brasillien eller Kina.

Omkring år 1800 var mængden af indregistrerede skibe i havnen så stor, at Dragør var Danmarks næststørste søfartsby. Kun København var større. Ikke alle skibene kunne ligge i havnen på én gang, og om vinteren blev mange af dem lagt op i Nyhavn i København.

Søfartens storhedstid i Dragør varede i ca. 200 år. Så begyndte det at gå tilbage, fordi der kom konkurrence fra andre byer, hvor man satsede på motordrevne dampskibe. Dragør holdt fast ved sejlskibe af træ – og mistede en del af markedet for fragtsejlads.

Der er dog stadig masser af spor tilbage i byen af den blomstrende søfartstid.

Her på havnen kan man se en del af dem.

På nordre mole ligger (fra venstre mod højre):

- Nordre Havnesmedje, der var "køgehus" (køkken) under englandskrigene i starten af 1800-tallet.
- Karantænehuset, hvor søfolk blev holdt isoleret, hvis de kom fra områder med smitsomme sygdomme – især kolera.
- "Grejsens Pakhus", der var skibshandel og med små både betjente skibe, der sejlede forbi i Sundet (kadrejerhandel)

På den modsatte side af havnepladsen ligger (fra venstre mod højre)

- Lodsbygningen, hvorfra lodser sejlede ud for at hjælpe skibe sikkert gennem Øresund. På bygningen sidder endnu det oprindelige udkigstårn, og ved siden af det nyere (15 meter høje) lodstårn, som blev opført i 1912, da Dragør Fort spærrede for udsynet mod syd.
- Søndre Havnesmedje. Smedjerne var vigtige, fordi skibene skulle forsynes med ankre og jernkæder.
- Byforstanderskabets hus, hvor både byens råd og byens bjergerlav holdt til. Bjergerne gik ud med pramme, når et skib var gået på grund i Sundet. De hjalp med at bjerge lasten over i prammene, så skibet kunne sejle videre. Bjergelønnen blev delt mellem bjergerne og folk i byen. I dag rummer huset Dragør Museum.
- Bagved ligger Havnepakhuset, hvor man kunne oplagre bjerget gods fra de grundstødte skibe.
- Turistkontorets lille bygning er det gamle havnekontor. Bænken udenfor kaldtes tidligere for "Børsen", fordi sømændene (måske mest de pensionerede) mødtes her for at udveksle nyheder.
- Det lillebitte hus på havnepladsen er et beghus. Her blev der kogt beg – en slags tjære – til at tætnet træskibenes planker med. Huset består blot af et ildsted, så det kunne også bruges til madlavning, for tidligere måtte man ikke have åben ild ombord på skibene, når de lå i havn.

På landsiden ligger (fra venstre højre):

- Kejserlodsens hus (med Kikkenborgen på taget), hvor lodsens Frederik Møller boede. Han var den ældste og mest erfarne og var derfor den lods der kom ombord, når den tyske kejser eller den russiske zar skulle fra Østersøen og op gennem Øresund.
- Strandhotellet, som ligger hvor byens ældste kro og herberg lå. Formentlig har det eksisteret siden middelalderen.

2 – Kutteren Elisabeth

Dragør har først i de sidste lidt over 100 år haft fiskeri, men det har aldrig haft den store betydning.

På vores tur kommer vi lige om lidt gennem Stejlepladsen, hvor fiskerne tørrer garn, og "barkekedlen", hvor man kunne koge tjære til at gøre garnene holdbare med.

I dag er det mest fritidsfiskere, der har både i havnen.

Fiskerbådene i Dragør spillede dog en vigtig rolle under Besættelsestiden, hvor de sejlede folk på flugt over sundet til det neutrale Sverige.

Flygtningene kunne være danske modstandsfolk, engelske piloter der var nødlandet i Danmark og skulle hjem via Sverige – og ikke mindst danske jøder, som i oktober 1943 i stort tal søgte til havne som Dragør for at komme væk.

Tyskerne havde besluttet at deportere jøder i Danmark, men det lykkedes langt de fleste at komme til Sverige, inden det var for sent.

I Dragør gjorde mange en indsats for at tage imod flygtningene, skaffe kontakt med fiskerne og huse dem indtil overfarten. Én af dem, der hjalp med at sejle, var Ejnar Larsen, hvis båd "Elisabeth" er bevaret som ét af de eneste fartøjer fra dengang.

"Elisabeth" sejlede formentlig omkring 70 jøder i sikkerhed, og fra Dragør kom omkring 700 over. Alt i alt lykkedes det 7.000 danske jøder at flygte.

Ikke kun fiskerne hjalp til, men mange beboere i Dragør gjorde en stor indsats for at få flygtningene af sted.

De viste vej eller gav dem husly mens de ventede på overfarten.

I mange dragørhjem – og også i fiskerskurerne her ved siden af – blev flygtningene holdt skjult.

Den 4. oktober 1943 gennemførte de tyske politi en større razzia her på havnen, hvor nogle blev anholdt – men mange flere slap væk i sidste øjeblik.

Ellen Nielsen fra Dragør var én af flugthjælperne. Hun handlede med fisk på Gammel Strand i København, og blev kontaktled mellem flygtninge og fiskere.

Hun betalte også en høj pris, for i 1944 blev hun sammen nogle af fiskerne og andre af hjælperne anholdt af tysk politi. Hun blev sendt til en koncentrationslejr i Tyskland, men overlevede på mirakuløs vis, og kunne vende hjem igen efter befrielsen.

I eftertiden har man ofte fokuseret på den betaling, fiskerne fik for at sejle flygtningene til Sverige. De løb en risiko, og ville kompenseres for, at deres familie kunne miste en forsørger, hvis fiskeren blev anholdt.

Historieforskningen har vist, at risikoen ikke var så stor, som man troede dengang, men i samtiden kendte man ikke denne eftertænkning.

3 – Strandlinien ved Strandstræde

Noget af det fantastiske ved Dragør er, at de grønne områder ligger lige uden for byen.

Strandengene syd for byen er fredet, som mindst en på det inddæmmede område overfor, fortæller om.

Tidligere gik kysten helt ind til, hvor vi står nu. Derfor hedder vejen langs havnen *Strandlinien*.

Udsigten er dog blokeret af det store befæstningsanlæg, Dragørfortet, som blev bygget her omkring 1910. Det var ikke beregnet til at forsvare Dragør, men en del af hele Københavns Befæstning.

Da Dragørs epoke som søfartsby ophørte i slutningen af 1800-tallet, måtte mange af byens søfolk se sig om efter en anden beskæftigelse.

Nogle fik job på de industrivirksomheder, der kom til byen, men turismen blev byens nye mulighed for at dens befolkning kunne få en levevej.

Ikke mindst da jernbanen kom til Dragør i 1907, blev det muligt at tage på udflugter herud fra København.

Dragørerne begyndte at tjene penge på turismen, og boede gerne i udhuset eller på loftet, så gæsterne kunne få stuen.

Ud for, hvor vi står, blev der anlagt en badeanstalt, og Dragør fik også et badehotel og kroen ved havnen skiftede navn til Strandhotellet.

Nogle af Dragørs turister kom kun for en enkelt dag, men mange var endagsturister, og blev sommeren over og lejede sig ind som "landliggere".

Der blev også opført en række sommervillaer ved byen, mens andre tog teltet på cyklen og kørte ud til strandene.

Blandt dem, der kom til Dragør som turister, var også flere kunstnere. Allerede i midten af 1800-tallet havde forfatterinden Johanne Louise Heiberg været her, og fundet inspiration til sin vaudeville "En søndag på Amager".

Holger Drachmann kom her og sad gerne på Dragør Kro. Forfatteren Henrik Pontoppidan boede nogle sæsoner i Zytzensgade og Johan Skjoldborg lige overfor. Skjoldborg var mest kendt som de jyske husmænds digter, men han skrev faktisk nogle af sine hyldestsange til dem, mens han var sommergæst i Dragør.

I nyere tid har Dragør været tilholdssted (eller tilflugtssted) for en række af efterkrigstidens forfattere, som f.eks Klaus Rifbjerg og Leif Panduro.

4 – Fogdens Plads

Søfartstiden i Dragør har sat spor i bebyggelsen – ikke mindst i form af de store ”skipperhuse”, der ses en del steder i byen.

Skipperhusene er gerne som en vinkelbygning (man kan dog ikke fra gaden se fløjen bagtil) i to etager (hvad der er usædvanligt i Dragør) og har plads i loftsetagen til at opbevare skibenes sejl og rigning om vinteren.

Huset på Fogdens Plads 2 er formentlig opført for koffardikaptajn Peder Nielsen Albrecht i slutningen af 1700-årene. Han sejlede bl.a. på Vestindien.

Mange af skipperhusene er bygget af bygmesteren Johan Heindrich Blichmann, der kom til byen i slutningen af 1700-tallet. Hans inspiration er købstædernes borgerhuse, men i Dragør er de skaleret ned, så de passer til byens ydmyge arkitektur. Men de er også udtryk for den rigdom, som søfarten skabte i byen.

Lidt oppe af Lodsstræde ligger et andet skipperhus. Det har et lille udkigstårn på ét taget – en såkaldt ”kikkenborg”.

Kikkenborgene har rod i byens skipper-traditioner, men har mest været til brug i fritiden. De er simpelthen et lille udsigtstårn, hvor familien kunne sidde og følge med i trafikken på Sundet. Der er en fem-seks kikkenborge og Dragør er den by i landet, der har flest.

Fra Fogdens Plads kan man se kikkenborgen på huset i Lodsstræde 17. Her sidder en vindfløj, som er forbundet med en kompasrose i soveværelset nedenunder. Dermed kunne skipperen orientere sig om vindretningen, inden han stod op om morgenen!

Pladsen hedder *Fogdens Plads*, fordi én af byens fogeder, Isbrandt Schmidt, boede her (i Fogdens Plads 7). Byfogeden var i 1700- og 1800-tallet altid valgt blandt byens skippere.

Én af byfogedens opgaver var at organisere korpset af nattevægtere, der i tid mødtes i hans hjem på Fogdens Plads, inden de skulle gå deres runde i byen. Om natten sørgede vægterne for, at sømændene kom ud af sengen, hvis de skulle tidligt på havet.

Og vægteren sang naturligvis vægterversene – suppleret med den aktuelle vejrudsigt, så søfolkene vidste, hvilke sejl de skulle sætte den dag.

Da landliggerne begyndte at komme til Dragør, var de utilfredse med sangen om natten og bad om at få vægterne til at tie stille.

På hjørnet af Fogdens Plads og Bymandsgade ligger et lille hus, hvor Dragørs realskole lå. Det var byens Skipperforening der oprettede den i 1886, så eleverne kunne få undervisning i "realfagene", dvs. regning og matematik, naturlære, naturhistorie, sprog m.m. Det var fag, som var vigtige, hvis man skulle begå sig til søs. Børnene gik i den almindelige folkeskole om formiddagen, og i realskolen om eftermiddagen.

5 – Hans Isbrandtsens Plads

Pladsen har sit navn efter skibsrederen *Hans Isbrandtsen*. Ham er der næppe mange, der kender i dag men i 1950'erne gik hans navn verden rundt, fordi ét af hans skibe "Flying Enterprise" gik ned i den engelske kanal. Kaptajnen, Kurt Carlsen, fik heltestatus, fordi han blev ombord til lige til skibet sank.

Mange store erhvervmænd er startet som bydreng, og det gjorde Hans Isbrandtsen også, for i 1909 kom han i lære hos købmand C.W.Møller i Dragør.

Senere fik han en shipping-uddannelse og kom under 1. Verdenskrig til USA, hvor han blev leder af et rederi, American Transatlantic Company. På hans brevpapir står adressen: 26 Broadway – noget af et spring for en ung mand fra de snævre gade i Dragør.

Hans Isbrandtsen havde en fætter i Dragør, som nok flere kender i dag. Han hed Arnold Peter Møller og blev grundlæggeren af det verdensomspændende rederi A. P. Møller Mærsk.

Arnold nåede dog ikke at blive bydreng som sin fætter, for allerede som 8-årig flyttede familien til Svendborg, hvor rederiet blev grundlagt. Men familien glemte aldrig Dragør og har flere gange doneret penge til formål i byen – f.eks. renovering af Dragør Museums bygning på havnen.

På pladsen står den ene af byens to bevarede vandposte.

Tidligere var der ni, og man fortalte at de hver især gav vand med forskellig smag, så man skulle vælge den rigtige post, alt efter om man skulle lave kaffe eller koge kartofler. Posten her på pladsen sagde man gav det bedste vand, når man skulle koge gule ærter.

I dag er der stort set kun forretningen langs Kongevejen, som er byens hovedgade, Men tidligere var der masser af små butikker inde i byen.

I huset med gavlen ud mod pladsen boede i slutningen af 1800-tallet en spækhøker, der hed Niels Mortensen Karrebæk.

Spækhøkeren var nærmest det, man senere kaldte en viktualiehandler. Karrebæk havde bevilling til at handle med "Mælk, Fløde, Æg, Smør, Ost, Kjød, Flæsk, Fisk, Salt, Brændolie, Tran, Lys, Svovlstikker, Brænde, Tørv, Træsko, Øl, Tjære, Sæbe og Koste - men ikke Brændevin".

6 – Dr. Dichs Plads

Pladsen hvor vi står har navn efter Poul Dich – som udover at være byens læge, var én af initiativtagerne til at bevare det særlige bymiljø i Dragør. Han var med til i 1930'erne at grundlægge Dragør Museum og til at stifte byens bevaringsforening, som fik gennemført, at ca. 75 huse i byen i dag er fredet.

Hans indsats var også medvirkende til, at mange beboere i dag er aktivt med til at bevare byen, fordi de passer på deres huse. Og endelig fik han overbevist kommunen om, at den gennem planlægning og en særlig indsats har forhindret, at den gamle bydel er blevet spoleret.

Den fælles bevaringsindsats var årsagen til, at byen for nogle år siden blev hædret med den danske Europa Nostra-pris, og i 2018 blev Dragør optaget på den danske liste over forslag til UNESCOs liste over verdenskulturarv.

På pladsen ligger et lille museum for maleren Christian Mølsted, der døde i 1930. Det er nok Danmarks mindste kunstmuseum (lukket sommeren 2020).

Mølsted blev kendt i sin samtid for sine historiske malerier af f.eks. store søslag. Men samtidig skildrede han Dragørs snævre gader og landskabet syd for byen, hvor han en overgang havde sit atelier – inden han fik bygget det, der ligger på pladsen i dag.

Dragørs søfartshistorie skyldes *sømændene* – som jo kun udgjorde den ene halvdel af befolkningen.

Den anden del – kvinderne – fik fra 1700-tallet kongens privilegium til at drive hjemmevæveri. I stort set alle huse i byen stod en væv, så der i alt var flere hundreder. Væveriet var en slags livsforsikring, så kvinderne kunne forsørge familien, hvis skibet gik ned og manden ikke kom hjem.

Når kvinderne vævede klæde af hør, var det groft og gråligt – og derfor svært at sælge i København, som var det primære marked. Derfor måtte klædet først bleges, så det blev hvidt og blødt.

Turen hertil gik gennem Blegerstræde, der har sit navn fordi mange i Dragør tidligere levede af at blege klæde.

Blegeprocessen var tids- og arbejdskraftkrævende. Først blev klædet dyppet i et kar med en ludopløsning. Derefter blev det kørt til stranden, hvor det blev skyllet i havvandet og til sidst spændt ud på pinde på strandengene syd for byen, så det kunne bleges af solen.

Denne proces blev gentaget flere gange. Blegerierne var familievirksomheder, hvor alle måtte hjælpe til – også børnene, der holdt vagt ude på blegeengene.

Her gik nemlig byens mange gæs om dagen, og de måtte helst ikke træde på det fine klæde.

Gæssene er et særkende for Dragør og boede i deres egne huse i gården eller under bænken i stuerne. Om morgenen blev de lukket ud af gåselemmene [som vi har et eksempel på, på pladsen] og fandt selv vej ud på engen. Om eftermiddagen, når klokken var halv fire, spadserede de hjem igen.

I dag er der stadig gæs i Dragør, men de bor i deres egen "gåserepublik" lidt syd for byen.

7 – Jens Eyberts Plads

Jens Eyberts Plads har navn efter *Jens Eybertsen*, der var en typisk dragørskipper i 1700-tallet.

Han levede 1756-1811 og sejlede med sin jagt "Rosen".

Med den hentede han brænde i provinsen og sejlede det til Dragør. Her blev det lagt op på havnepladsen og i gennem vinteren kørt til København, hvor der var brug for brændet til komfurer og kakkelovne.

Eyberts har efterladt sig en lommebog fra 1783, hvor han har gjort notater om sine sejladsere. Bogen kan ses på Dragør Museum sammen med en stue fra huset, som giver et indtryk af dragørsøfolkenens hjem.

I udhuset var der tidligere kostald, så selv midt inde i byen, kunne man godt have et par dyr gående, til at supplere husholdningen.

Ser man på Dragør fra luften, går gaderne vinkelret på hinanden.

Kommer man ned på jorden er der dog masser af skæve vinkler. Jens Eyberts Plads, som vi står på, er fyldt med uregelmæssige kanter og hjørner, og det er noget af det, der skaber charmen ved byen.

Pladsen har nok sin lidt spidse form, fordi den først og fremmest var beregnet til at man kunne køre ind til vandposten med en hestevogn.

Huset hvor Jens Eyberts boede (Jens Eyberts Plads 6), er et karakteristisk byggeri fra 1700-tallets midte, hvor dragørhusene stadig var lavet i bindingsværk og tækket med strå.

Bemærk kvisten, der er forsynet med lem og hejseværk, så man kunne lægge sine grejer fra skibet ind på loftet. Huset er et af de ældste, bevarede huse i byen.

Efterhånden fik de velhavende dragørskippere råd til at erstatte bindingsværket med mursten, så derfor er hovedparten af husene i den gamle bydel grundmurede.

På hjørnet af pladsen ser vi endnu et eksempel på et skipperhus i mursten.

Lågen på pladsens vestside har sin egen historie. Den fører ind til en gang, som blev brugt når lokumsspandene skulle tømmes. I stedet for at bære dem tværs gennem huset og ud på gaden, fik byens borgmester – som boede i ét af husene – anlagt den snævre passage, der naturligvis i folkemunde fik navnet "borgmestergangen".

8 – Hollandsfed

Her ved Hollandsfed ligger en bygning, der nok er Dragørs mest imponerende. Huset er opført i 1784 og det er formentlig Dragørs bygmester Johan Heinrich Blichmann, der har bygget huset for bagermester Peter Trochmann, hvis initialer PTM ses på muren.

Bagerkringlen over døren fortæller, at her en gang lå et bageri. I gamle dage havde Dragør mange bagerier, og på et tidspunkt var der op mod 10 steder, hvor man solgte brød.

Én af forklaringerne på de mange bagerier er, at dragør-husene var små og lå tæt, så store bageovne med åben ild var alt for brandfarligt.

Bageovne krævede plads, og i de små huse var der ofte ikke plads til en ovn i køkkenet. Derfor benyttede mange sig af bagerierne til større opgaver med stegning og bagning.

Gader og pladser i Dragør har nogle pudsige navne og Hollandsfed er ét af dem.

Navnet er af nyere dato, men fortæller en gammel historie. I middelalderen – før det nuværende Dragør opstod – var der hvert år en kæmpemæssig markedsplads, hvor købmænd fra hele Nordeuropa kom for at handle.

Den vigtigste vare var sild, som der var rigelige mængder af i Øresund. Sildene blev saltet ned i tønder, og blev solgt i de katolske lande, hvor de blev spist i fastetiden, hvor kød var forbudt.

På markederne blev der også solgt alt muligt andet og man mener, at der måske har været 30.000 handlende på markedet hvert år i sildetiden i august og september. Resten af året var der praktisk talt ikke nogen i Dragør.

Hver by og land havde sine egne handelsområder på markedet, der kaldtes for "fed". Her på Hollandsfed kan de hollandske købmænd have holdt til, og langs Strandstræde, der var en slags hovedgade i markedspladsen, er sidegaderne opkaldt efter andre handelsbyer i Holland, der sendte købmænd til Dragør: Kampen, Deventer og Zytfen.

I en anden del af Dragør har gaderne navne efter handelsbyer i Nordtyskland: Lübeck, Stralsund, Wismar og Stettin.

Da reformationen i 1500-tallet ændrede vanerne, opgav de fleste i de protestantiske områder fasten – og så forsvandt grundlaget for sildehandlen. Måske kan også overfiskeri have betydet, at der svømmede færre sild end tidligere.

Endelig var det i 1500-tallet kongens politik at gøre København til en handelsby, og samle den internationale handel der.

9 – Silde Jens'es Gang

Hvis der er tid og der er stemning for en lille bonus-historie, kan I fortælle om Silde Jens, inden vi går gennem Bagergangen tilbage til havnepladsen.

Bagergangen har haft mange navne. Helt tilbage i begyndelsen af 1800-tallet hed den *Sqvaldergangen*, men senere fik den navn efter det bageri, der lå i den store bygning ud mod Strandstræde.

Blandt dragør'erne hed den snævre gang dog *Silde-Jenses Gang*. I et lille hus, der lå ud til gangen, boede nemlig en mand ved navn Jens Jensen, men som blev kaldt for "Silde-Jens".

Selv om han faktisk levede af at sælge fisk, stammede navnet fra, at hans mor hed *Cecilie*. dragørsk blev det til "Cille", og derfor hed sønnen naturligvis *Cilles Jens* – og det blev efterhånden til Silde-Jens.

Silde-Jens sad gerne på en fiskekasse på havnen og filosoferede. Han skrev digte, kunne både engelsk og latin, og vidste meget om historie og astronomi. Og endelig kunne han reparere ure.

Jens kunne godt lide brændevin, og var ofte et offer for børnenes drillerier, når han ravede rundt i sin brandert. Til gengæld var han et godt og omgængeligt menneske, når han var ædru – og også temmelig godtroende. En gang havde folk i byen bildt ham ind, at han var blevet valgt til byfoged. Jens troede på spøgen, og levede sig så meget ind i rollen, at han anskaffede sig en stiv flip.

I 1910 fløj den første flyvemaskine over Øresund til Sverige, og Silde-Jens bildte sig ind, at han også kunne flyve, så han tog et par svanevinger og satte dem på skuldrene. Fra loftet i bagergården sprang han ud og ramte et plankeværk. Man tilkaldte lægen, og spurgte om det havde gjort ondt. Jens sagde, at flyveturen sådan set gik meget godt – lige til han ramte plankeværket. Så begyndte det at gøre ondt.

Silde-Jens havde en kone, der hed Laura. Ægteskabet gik ikke så godt. Jens forlangte, at Laura lå nøgen i deres seng, men det ville hun ikke. De blev skilt, og så måtte Jens annoncere efter en husbestyrerinde. Der kom da også en fin og velklædt dame og bankede på hos Jens. Hun spurgte Jens, hvor toilettet var. Sådan ét havde Jens ikke, så han svarede, at hun jo bare kunne tage et par ringe af komfuret, så det passede i størrelsen.

Silde-Jens døde i 1934 og med ham forsvandt én af Dragørs originaler.